

Claus Weber, *Die Rasiermesser in Südosteuropa*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1996, ss. 285, ryc. 55.

W ramach VIII działu „Prähistorische Bronze-funde” ukazała się w 1996 roku praca Clausa Webe-
ra poświęcona problemom wytwórczości i funkcji
miedzianych i brązowych brzytw, a także ich chro-
nologicznego i typologicznego zróżnicowania. Po-
chodzące z Południowej Europy brzytwy ze wzglę-
du na różnice zarówno chronologiczne jak i typolo-
giczne omówione zostały w oddzielnych częściach
pracy. Rozdział pierwszy poświęcony jest zabytkom
pochodzącym z południowej (Grecja i Albania) na-
tomiasz drugi – z północnej i środkowej (Bośnia-
Hercegowina, Bułgaria, Chorwacja, Macedonia,
Czarnogóra, Rumunia, Serbia, Słowenia, Węgry)
części Europy Południowej. Każdy rozdział posiada
własny katalog. Na końcu umieszczony został boga-
ty materiał ilustracyjny, a także przejrzyste mapy
obrazujące występowanie poszczególnych typów i
ich wariantów. Dołączona została również mapka
przedstawiająca zakres terytorialny dotychczas wy-
danych prac poświęconych brzytwom wraz z listą
autorów i tytułów.

W pierwszej części pracy omówione zostały
brzytwy jedno- i obosieczne pochodzące z terenów
Grecji i Albanii. Wśród brzytw o dwóch ostrzach
wyróżniono 4 typy (osobno potraktowano obosiecz-
ne brzytwy z zakrzywioną (hakowatą) rękojeścią
(typ II) oraz brzytwy typu Pertosa). Brzytwy jedno-
sieczne podzielono na 5 typów. Jako kryterium pod-
ziału przyjęto różnice w ukształtowaniu liścia
(ostrza) i rękojeści. Przyjmuje się że większość oma-
wianych okazów posiadało rękojeść wykonaną z su-
rowców organicznych. Obosieczne brzytwy zaliczo-
ne do typu I charakteryzują się trójkątnie ukształto-
wanym liściem z płaskim żeberkiem środkowym.
Okazy zaliczone do typu II mają liść lekko owalny,
natomiast brzytwy typu III charakteryzuje liść dłuż-
szy i szerszy niż w przypadku typów wymienionych
powyżej. Wszystkie wyróżnione typy brzytw posia-
dały dwa lub więcej nitów do mocowania rękojeści.
Typ IV to brzytwy o wyodrębnionym kolcu do mo-
cowania rękojeści. Ostrze jest również owalne, jed-
nak wyraźnie krótsze niż w przypadku typu II i III.
Okazy zaliczone do typu V mają liść dosyć wąski i
wyodrębnioną, hakowato zakrzywioną rękojeść.
Brzytwy typu Pertosa posiadają na liściu wyraźne
zeberko środkowe i równoległe ostrza. Brzytwy jed-
nosieczne podzielone zostały na 5 typów. Typ I cha-
rakteryzuje się łukowatym, wklęsłym tylcem liścia
i prostym lub wygiętym trzonkiem z kilkoma nita-
mi do mocowania rękojeści. W przekroju poprzecz-
nym krawędzie liścia są najczęściej wklęsłe. Brzy-

twy zaliczone do typu II posiadają dłuższy liść, w
przekroju trójkątny. Typ III wyróżnia się wąską i
dosyć długą rękojeścią, liść zaś jest dosyć szeroki i
zakończony prawie prostopadle do tylca. Okazy za-
liczone do typu IV mają masywną owalną rękojeść,
liść zaś jest wąski i długi. Typ V tworzą brzytwy o
rękojeści dość długiej i wąskiej, przechodzącej w
liść o słabo wyodrębnionym ostrzu. W przekroju
krawędzie są lekko wklęsłe.

W drugiej części pracy omówione zostały brzy-
twy pochodzące z północnej i środkowej części Eu-
ropy Południowej. Wszystkie brzytwy posiadają wy-
odrębnioną rękojeść najczęściej zakończoną kół-
kiem. Natomiast kształt liścia prezentuje wiele wa-
riantów, począwszy od prawie prostokątnego po-
przez owalny i kwadratowy, aż do księżycowatych.
Ostrze brzytwy jest umieszczone zawsze na ze-
wnętrznej krawędzi. Brzytwy o jednym ostrzu w
odróżnieniu od noży posiadają szerszy liść a także
węższą rękojeść. Brzytwy obosieczne posiadają sy-
metryczny liść pozbawiony ostrego wierzchołka,
często są w partii wierzchołkowej wklęsłe. Tworzą
one grupę kilkunastu typów, różniących się ukształ-
towaniem liścia i rękojeści. Wśród brzytw jedno-
siecznych wyróżniono: typ Cucuteni, o krótkiej rę-
kojeści i lekko łukowato wygiętym liściu, typ Oble-
kovice o wyodrębnionej rękojeści zakończonej kół-
kiem i szerokim owalnym lub księżycowatym
ostrzu, typ Herrnbaumgarten z krótkim, niekiedy
skręconym trzonkiem rękojeści zakończonym kół-
kiem i łukowato wygiętym liściem z ostro zakończo-
nym wierzchołkiem, typ Určice charakteryzujący się
wzniesionym wierzchołkiem ostrza i krótkim trzo-
nkiem rękojeści, typ Grapska, o wąskim mocno wy-
giętym liściu i często zdobionym trzonku rękojeści,
typ Korita, o ostrzu półkolistym i trzonku umieszczo-
nym centralnie na linii średnicy. Wśród brzytw jed-
nosiecznych obecna jest również grupa narzędzi po-
chodzących z Italii (typ Tarquinia, Zambana, Mon-
terozzi, Grotta Gramiccia, Benacci, S. Francesco,
Bisenzio) ogólnie wyróżniająca się prawie półkoli-
stym przebiegiem ostrza i tylca, krótkim trzonkiem rę-
kojeści i kółkiem zdobionym kolcami. Brzytwy dwu-
sieczne reprezentowane są przez następujące typy: typ
Onstmettingen – o prawie prostokątnym liściu, typ o
głęboko wyciętym liściu i prostym trzonku, typ Nyni-
ce, o prawie okrągłym, głęboko wyciętym liściu i
trójczłonowym trzonku zakończonym kółkiem, pół-
nocnopontyjskie brzytwy typu III o sercowatym liściu
i trzonku rękojeści umieszczonym na ostrym wierz-
chołku, typ-Radzovce, o owalnym lub zbliżonym do

prostokąta liściu z soczewkowatym otworem w części środkowej oraz trzonku rękojeści zakończonej kółkiem, typy Jurka i Großmugl – oba o ozdobnej, ażurowej środkowej części liścia, w przypadku typu Großmugl uzyskującego kształt zbliżony do dwóch złączonych wierzchołkami trójkątów z rękojeścią umieszczoną w miejscu zetknięcia wierzchołków, typ Piliny, o owalnym liściu z szerokim profilowanym żeberku środkowym przechodzącym na trzonek rękojeści, typ Morzg o trapezowatym ażurowym liściu i takim trzonku rękojeści.

Najstarszymi z omawianych brzytw są egzemplarze zaliczone do obosiecznych typów I-III, występujące w Grecji już w okresie wczesnohelladzkim (typ III, wariant a). Trwają one aż do okresu późnohelladzkiego (faza IIIA) kiedy to zostają zastąpione przez jednosieczne brzytwy typu I. Zdecydowanie najmłodsze są jednosieczne brzytwy typu V. W północnej i środkowej części Europy Środkowej, najwcześniej pojawiają się brzytwy typu Cucuteni, następnie, we wczesnej i środkowej fazie kultury mogiłowej obecne są brzytwy typu Onstmettigen oraz obosieczne brzytwy z głęboko wyciętym liściem. Wczesny i starszy okres kultury pól popielnicowych prezentuje już pełen przegląd brzytw typu Radzowce, o sercowatym liściu, Jurka i Großmugl. Najmłodsze są brzytwy typu Oblekovice i Herrnbaumgarten (znane z młodszego okresu kultury pól popielnicowych) oraz brzytwy pochodzenia italskiego występujące w późnym okresie kultury pól popielnicowych. Szczegółowe dane dotyczące zróżnicowania chronologicznego omawianego materiału zabytkowego przedstawiają dwa wykresy umieszczone na końcu pracy.

Nowoczesne pojęcie brzytwa zostało zastosowane do analizowanych przedmiotów już w czasie pierwszych publikacji greckich znalezisk w XIXw., podobnie jak to miało miejsce w przypadku narzędzi takich jak noże czy topory. Materiał zabytkowy pochodzący z południowo-wschodniej Europy nie dostarcza żadnych pewnych dowodów użycia analizowanych przedmiotów jako brzytw. Brakuje dowodów w postaci fragmentów wygolonej skóry bądź włosów zachowanych na ostrzach, na brzytwach środkowoeuropejskich zachowały się włosy ludzkie i zwierzęce¹. Próbę interpretacji znaczenia brzytw północnoeuropejskich a także symbolicznego znaczenia włosów podjął niedawno J. Bąbel².

¹ A. Jockenhövel, *Die Rasiermesser in Mitteleuropa (Süddeutschland, Tschechoslowakei, Österreich, Schweiz)*, München 1971 („Prähistorische Bronzefunde”, Abteilung VIII, 3. Band), 24.

² J. Bąbel, *Rytualne znaczenie niektórych północnoeuropejskich brzytw z epoki brązu. Próba interpretacji*, (w:) *Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej*, Warszawa-Wrocław-Biskupin 2000, 157-182.

Analiza ikonografii pochodzącej z kręgu egejskiego dostarcza dowodów na istnienie zwyczaju wygalaania owłosionej skóry. Najbardziej jednoznaczne dowody to zabytki wczesno i środkowohelladzkie (minojskie) – Phaestos i złota maska z Myken, które przedstawiają gładko wygolone oblicza. Także widoczne na freskach i płaskorzeźbach w pałacach w Pylos i Tyrynsie głowy wojowników są pozbawione zarostu. To wydaje się być pierwszym dowodem związków pomiędzy klasą wojowników a ideą wygalaania. W opozycji do tych przedstawień pozostają znane z okresu późnohelladzkiego (IIIB2 do IIIC) przedstawienia wojowników z brodami umieszczone na naczyniach ceramicznych i metalowych. Brody ich jednakże obejmują podbródki i dochodzą do linii włosów, nie obejmując górnej wargi i górnej części policzków, które były prawdopodobnie wygolone. Sam zwyczaj golenia zarostu pochodzi z Egiptu. Jest on obecny w ikonografii już od I-szej Dynastii. Intensywne kontakty pomiędzy Egiptem a Kretą wczesnominojską są wystarczająco udowodnione, na ten czas przypada też okres intensywnego rozwoju kreteńskich brzytw, które, podobnie jak egipskie, były dwusieczne. Być może jednak zwyczaj golenia posiada na Krecie i Cykladach starsze korzenie, których dowodem mogą być ostrza obsydianowe. A. Jockenhövel podkreśla związki Grecji ze Środkową i Południową Europą, gdzie powszechne było użycie brzytw i pincet (przyborów toaletowych), przy czym i tutaj idea ich użycia pochodziła z zewnątrz. Ten sam autor podkreśla obecność brzytw jako osobistej własności³ (Jockenhövel 1971, 1980). Na podstawie ilości i jakości wyposażenia pochówków, rysuje się przynależność brzytw do znaczącej grupy społecznej. Występują one w pochówkach bogato wyposażonych w broń i naczynia metalowe, choć są również znajdowane w skromniej wyposażonych grobach. Analiza położenia brzytw w grobach należących do kręgu egejskiego, znajdowanych przy ciele pochowanego, wykazuje ścisły ich związek z bronią, będącą również osobistą własnością wojownika. Najczęściej brzytwa spoczywała po prawej stronie ciała zmarłego, na wysokości pasa. Do wyjątkowych znalezisk należy pochówek, prawdopodobnie lekarza, z Nauplion, wyposażony w dwie brzytwy. Użycie brzytwy w praktyce lekarskiej jest łatwe do wyobrażenia – choćby usunięcie włosów przed przystąpieniem do zabiegu. Jednak brakuje dowodów potwierdzających to przypuszczenie. Znane są również ze środkowej części południowo-

³ A. Jockenhövel, *Die Rasiermesser...; Die Rasiermesser in Westeuropa*, München 1980 („Prähistorische Bronzefunde”, Abteilung VIII, 3. Band).

wschodniej Europy skarby brzytew obosiecznych oraz kilka znalezisk z osad. Brzytwy mogły mieć też znaczenie kultowe, na co wskazują znaleziska z Mallii i Phaestos. Wykazują one podobieństwo do depozytów składanych w kreteńskich jaskiniach Arkalochorion i Psychron. Do przechowywania brzytew służyły futerały z materiałów organicznych, za-

wieszane przy pasie. Przeprowadzona w niniejszej pracy analiza południowoeuropejskich brzytew pozwala mniemać, iż posiadały one nie tylko praktyczne, ale także socjalne i religijne znaczenie.

Katarzyna Gorek

Adres autora:

Mgr Katarzyna Gorek
Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego
ul. Szewska 48
50-139 Wrocław